

Ks. Jan MIAZEK

CZTERYSTA LAT MSZAŁU PIUSA V (1570-1970)

Treść: 1. Powstanie Mszału; 2. Pierwszy mszał drukowany; 3. Mszał Piusa V; 4. Dalsze dzieje Mszału Piusa V. 5. Mszał Rzymski 1962 roku.

Słowa kluczowe: Mszał Piusa V, Liturgia Kościoła, Msza trydencka, historia liturgii.

Keywords: Missal of Pius V, Liturgy of the Church, Tridentine Mass, History of Liturgy.

W motu proprio *Summorum Pontificum* wydanym 7 lipca 2007 roku, dotyczącym sprawowania liturgii przedsoborowej, papież Benedykt XVI mówi o dwóch mszałach, które wyrażają obecnie *lex orandi* Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego. Mszał rzymski ogłoszony przez Pawła VI jest zwyczajnym wyrażeniem *lex orandi* Kościoła. Mszał rzymski Piusa V, ponownie wydany przez Jana XXIII w 1962 roku, powinien być uważany za nadzwyczajne wyrażenie tej samej *lex orandi*. Ma być traktowany z należąca czcią ze względu na jego czcigodne i starożytne użycie. Po decyzjach podjętych przez Papieża został przypomniany Mszał rzymski Piusa V, którym Kościół posługiwał się przy sprawowaniu Eucharystii przez czterysta lat. Wydaje się, że trzeba również przypomnieć powstanie mszału jako księgi liturgicznej, publikację Mszału Piusa V, jego długie dzieje i ostatnie wydanie.

1. Powstanie Mszału

Ojczyzną mszałów była Italia środkowa i południowa. Od wczesnego średniowiecza w Italii na przełomie VIII/IX wieku, na północy Alp od X wieku, pojawiają się najpierw pojedyncze sakramentarze, które zawierają nie tylko modlitwy celebransza, ale także czytania, często nie wszystkie ale tylko Mszy wspólnych i wotywnych, śpiewy mszalne, a czasem również rubryki. W ten sposób powstawał stopniowo tak zwany mszał pełny, zawierający wszystkie modlitwy, czytania i śpiewy mszalne. Od XIII wieku, w Italii może już na przełomie tysiąclecia, nowa księga przyjęła się powszechnie, nie wypierając jednak całkowicie sakramentarza. Powstanie mszału pełnego łączono zwykle z powstaniem i rozszerzaniem się tak zwanych Mszy prywatnych. W tych Mszach celebrans czytał wszystkie teksty, a jedna księga zawierająca wszystko bardzo to ułatwiała. Wydaje się, że łączenie powstania mszału z Mszami prywatnymi jest niewłaściwe, bowiem Msze prywatne i wotywnie istniały już wcześniej i to również tam, gdzie nie było mszału pełnego. Już w okresie istnienia różnych ksiąg mszalnych kapłani celebrowali codziennie ciche Msze. Wydaje się zatem, że powstanie mszału należy łączyć z rosnącym znaczeniem i liczbą para-

fii. Parafie uświadamiały sobie swoją odrębność w liturgii od monastycznych zwyczajów. Od XIII wieku mszał stawał się księgą proboszczów i duszpasterzy, księgą mszalną kościołów parafialnych i ich duchowieństwa. W mszale zamieszczano rubryki uważane za niezbędne do odprawiania „według zwyczaju Kościoła rzymskiego”. Brano je z ceremoniałów powstałych w Rzymie lub w innych kościelnych centrach jak katedry, kolegiaty czy klasztorne kościoły. Wobec istniejącego zróżnicowania ceremonii redukowano je lub adoptowano do miejscowych potrzeb.

Powstawanie mszałów pełnych zbiega się w czasie z powstaniem i rozwojem *Ordo Missae*. Najstarsze *Ordo Missae* pochodzi z tradycji galijskiej, powstało w IX wieku, swój rozkwit przeżywało w X wieku. Zawierało wiele modlitw kapłana o przebaczenie grzechów (apologie) oraz trzy bloki modlitw: na początku Mszy, przy przygotowaniu darów, przed Komunią św. Nieco później powstało *Ordo* nawiązujące do tradycji frankońskiej, rozkwit przeżywało w XI wieku i zasadniczo znane było na terenach frankońskich. Obydwa typy *Ordo* zostały jednak wkrótce wyparte przez tak zwane *Ordo Reńskie*. Reńskie *Ordo Missae* powstało na przełomie tysiąclecia w klasztorze ST. Gallen, skąd przeszło do Reichenau i Moguncji. Stąd zaczęło się rozprzestrzeniać najpierw w krajach nadreńskich, potem w innych krajach zaalpejskich, dotarło do Italii i do samego Rzymu. Wprowadzone do liturgii rzymskiej przyczyni się do ujednoczenia i porządkowania liturgii całego Kościoła. Znaczenie i wyjątkowość tego *Ordo* polega na tym, że zawiera ono elementy galijskie i razem z tradycją frankońską wprowadza je do liturgii rzymskiej. Chociaż nowe *Ordo* doprowadziło do ujednoczenia liturgii mszalnej, to jednak można mówić jedynie o względnej jedności. Poszczególne jego elementy były zmieniane, uzupełniane lub zastępowane innymi. W różnych krajach i Kościołach spotykamy różne jego odmiany. Wszystko to wpływało na powstające mszały, prowadziło również do ich zróżnicowania.

Mszały pełne powstawały w Italii, różne w różnych prowincjach. Rozróżniamy trzy grupy mszałów: mszały Italii środkowej, południowej i północnej. Analiza zachowanych rękopisów pozwala poznawać liturgię mszalną tych ksiąg, odkrywać podobieństwo i różnice, wpływy i zależności. Wyjątkowe jednak znaczenie dla rozwoju mszału miał Rzym. Reforma gregoriańska jak i rządy Innocentego III (1198-1216) przywróciły znaczenie Stolicy Apostolskiej w całym Kościele. Odtąd również liturgia Kaplicy Papieskiej oraz Kurii Rzymskiej zyskuje wyjątkowe znaczenie, staje się wzorem dla całego Kościoła Zachodniego. W środowisku Kurii rzymskiej na początku XIII wieku powstał mszał, który usiłował z różnych zwyczajów istniejących w Rzymie, zwłaszcza w bazylikach patriarchalnych, wypracować jeden sposób celebrowania Mszy. Chciano przy tym również uprościć rozbudowane obrzędy mszalne. Według tego uporządkowanego rytu celebrował Mszę kler kurialny jak również papież, jeśli odprawiał w swej kaplicy pałacowej. Mszał ten został nazwany *Missale secundum usum Romanae Curiae*. Mszał ten powstał za Honoriusza III (1216-1227), następcy wielkiego Innocentego III i był oparty o dotychczasową tradycję liturgiczną dworu papieskiego i rzymskich bazylik. Pominięto w nim liczne pozdrowienia, błogosławieństwa, prywatne modlitwy kapłana praktykowane w krajach Północy. Nowy mszał przez swoją kompletność oraz krótkość stał się wkrótce wzorem dla innych Kościołów. O jego szerokim upowszechnieniu w Kościele zdecydowało jednak to, że franciszkanie, nowy zakon pełen duszpasterskiej gorliwości, ten Mszał Kurii Rzymskiej

przyjęli jako swoją księgę liturgiczną: taką decyzję podjęła kapituła zakonu w 1243 roku. Odtąd mszał ten rozprzestrzenił się bardzo szybko, był przepisywany i nazywany krótko Mszałem Rzymskim¹.

2. Pierwszy mszał drukowany

Wynalazek druku, który tak bardzo wpłynął na życie umysłowe ówczesnego świata, wywarł również wpływ na księgi liturgiczne: dotąd przepisywane ręcznie, teraz będą drukowane. Wpłyne to na ich układ, dokładność tekstu, na rozszerzanie się w Kościele i na ujednocnianie liturgii. Prawdopodobnie sam J. Gutemberg już w roku 1457 wydrukował *Missale abbreviatum*, zaś przed 1470 rokiem *Missale speciale*. Mszał Rzymski pierwszy raz został wydany drukiem w Mediolanie w 1474 roku. Pierwszy drukowany mszał miał następujący układ.

Część wstępna zawiera kalendarz liturgiczny oraz obrzęd poświęcenia wody. Zamieszczona rubryka mówi, że wodę błogosławi się w pierwszą niedzielę adwentu i we wszystkie niedziele okresu zwykłego. W formularzu znajduje się egzorzyczm, oracje i antyfony. Mowa jest również o pokropieniu ołtarza głównego, do tego dochodzą wskazania dotyczące niedzieli Męki Pańskiej, Palmowej oraz czasu wielkanocnego.

Proprium de Tempore otwiera tytuł: *Incipit Ordo Missalis secundum consuetudinem Romanae Curie*. Formularze mszalne ułożone są według następującego porządku: trzy niedziele adwentu, dni kwartalne, czwarta niedziela adwentu i wigilia Bożego Narodzenia. Czas Bożego Narodzenia, który zamyka oktawa Epifanii. Niedziele II-V po Objawieniu. Wielki Post poprzedza przedpoście: siedemdziesiątnica, sześćdziesiątnica, pięćdziesiątnica. Wielki Post zawiera formularze ferii i czterech niedziel. Niedziela i tydzień pasyjny prowadzą do Niedzieli Palmowej. Ferie Wielkiego Tygodnia łączą się z dniami Triduum. Ciekawe są szczegóły dotyczące liturgii tych trzech dni.

Ordinarium Missae: charakteryzuje się oszczędnością tekstów modlitewnych i rubryk. Jest świadectwem pewnego etapu rozwoju *Ordo Missae*.

Proprium de Tempore: druga jego część zaczyna się od Niedzieli Zmartwychwstania i biegnie do Pięćdziesiątnicy, święta Trójcy Świętej i Bożego Ciała. Po tych uroczystościach znajdują się formularze dwudziestu czterech niedziel po Zesłaniu Ducha Świętego.

Proprium de Sanctis: zaczyna się wigilią św. Andrzeja Apostoła i kończy wspomnieniem św. Katarzyny dziewicy i męczennicy. *Commune Sanctorum* zaczyna się formularzem wigilii jednego apostoła i kończy formularzem in natalitiis Virginum, całość zamykają teksty dedykacji kościoła.

Część końcowa: znajdują się w niej Msze wotywnie poczynając od tej na cześć Trójcy Świętej, a kończąc na tych ku czci Matki Bożej oraz apostołów Piotra i Pawła. Tutaj też znajdują się liczne Msze w różnych potrzebach oraz wybrane błogosławieństwa.

¹ Por. H.B. MEYER, *Eucharystie, Gottesdienst der Kirche* 4, Regensburg 1989, 213-214; J.W. BOGUNIOWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, 186-194; B. NADOLSKI, *Mszal, Leksykon Liturgii*, Poznań 2006, 990-992.

Po tym pierwszym wydaniu drukowanego Mszału Rzymskiego przysłyły liczne następne, przynajmniej czternaście do 1570 roku. Wydania w Wenecji: 1481, 1485, 1493, 1505, 1508, 1509, 1543, 1558, 1560, 1561. W Paryżu: 1514, 1530, 1540. W Lyonie: 1516. Badania nad mszałami tego okresu trwają nadal².

Wspomnieć jeszcze należy o rozwoju *Ordo Missae*. Johannes Burchard, długoletni ceremoniarz papieski, w 1498 roku opublikował *Ordo Missae secundum consuetudinem Romane Ecclesiae*, właściwie obrzęd Mszy cichej sprawowanej na dworze papieskim. *Ordo* to, wydrukowane już w mszale franciszkańskim z 1501 roku, dopracowane jeszcze przez samego autora w 1502 roku, było często drukowane w XVI wieku³.

Wraz z wprowadzeniem druku wzrosły różnice pomiędzy mszałami XV i XVI wieku, bowiem zamawiający u drukarzy księgi w wyborze tekstów liturgicznych i układu obrzędów kierowali się różnymi kryteriami, korzystali z różnych istniejących mszałów. W danej prowincji kościelnej pojawiały się różne mszały z bardzo prozaicznych względów. Drukarze dla czystego zysku drukowali wciąż nowe „rzymskie księgi” i rozprowadzali je w Kościele. W ten sposób mszał docierał do obcej diecezji, zwłaszcza do diecezji małych i ubogich, które nie mogły sobie pozwolić na druk własnego mszału. Nowy mszał był używany obok miejscowego lub zamiast niego. Często obrzędy i zwyczaje z własnej, miejscowej liturgii wpisywano ręcznie do nowego, wydrukowanego mszału. Zrozumiemy taki stan rzeczy w liturgii, jeśli będziemy pamiętać, iż wtedy nie było jeszcze urzędu czuwającego nad życiem liturgicznym w całym Kościele⁴.

3. Mszał Piusa V

Sobór Trydencki (1545-1563) obradował w wyjątkowych czasach dla Kościoła, pełnych zamętu we wszystkich dziedzinach życia. Reformacja poddała w wątpliwość nauczanie Kościoła, dotychczasowe struktury organizacyjne, życie sakramentalne oraz tradycję. Sobór stanął wobec wielkiego wezwania: musiał wyłożyć naukę katolicką, odepierać błędne nauczanie reformatorów, uzasadnić teologicznie istnienie sakramentów, bronić hierarchicznego ustroju Kościoła. Do tej pracy teologicznej doszła jeszcze wielka troska o reformę życia Kościoła tak bardzo krytykowanego przez zwolenników reformacji. Po wiekach dzieło Soboru wzbudza podziw: Kościół odnowiony przez Sobór odzyskał moc ducha i mógł na nowo prowadzić dzieło ewangelizacji świata wchodzącego w nowożytny dzieje.

Sobór Trydencki, odmiennie niż nasz Sobór Watykański II, nie zajmował się liturgią wprost, nie wydał dokumentu poświęconego liturgii, nie przeprowadził reformy obrzędów Mszy i reformy mszału. Sobór dał jednak podstawy teologiczne i wskazania praktyczne dla przyszłej odnowy życia liturgicznego Kościoła. Przypomniano katolicką naukę o Eucharystii, zwłaszcza o Mszy jako najświętszej Ofierze. Znajdujemy słowa o Kanonie Mszy, o obrzędach ustanowionych przez Kościół ze względu na naturę ludz-

² Por. M. SODI, "Il Missale Romanum tra l'edizione del 1474 e quella del 1962", *Rivista Liturgica* 95(2008) nr 1, 57-62.

³ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 217-219.

⁴ Por. *tamże*, 254.

ką, o dolewaniu wody do kielicha przy ofiarowaniu, o Komunii pod dwoma postaciami, o zachowaniu języka łacińskiego. Wypowiedzi Soboru należy odczytywać w ówczesnej teologicznej, duchowej i politycznej sytuacji Kościoła.

W związku z zamierzoną reformą liturgii powołano w lecie 1562 roku komisję złożoną z wybranych teologów, która miała zebrać istniejące w Kościele nadużycia związane ze Mszą świętą. Komisja pracowała od 20 lipca do 5 sierpnia i przedłożyła raport kardynałom 8 sierpnia. Tekst rozpoczynają nadużycia związane ze Mszą. Już pierwszy punkt mówi właściwie wszystko: źródłem tych nadużyć jest używanie różnych modlitw z braku jednolitego obowiązującego mszału. Kolejne punkty dotyczą innych bolączek. Dalej tekst mówi o celebransie i służących do Mszy, o stroju i sprzętach, o miejscu sprawowania Mszy, o czasie oraz o uczestnikach. Zebrano razem sześćdziesiąt nadużyć. Lektura tekstu wskazuje, że nadużycia nie mają charakteru teologicznego, ale dotyczą zwykłych zaniedbań i braku dyscypliny wśród kleru, niektóre z nich spotykamy także w naszych kościołach. Przedłożona kardynałom lista nadużyć została zwrócona teologom: sporządzili oni jej skrót ze wskazaniem, czego należy zakazać lub co nakazać dla usunięcia nadużyć. Z sześćdziesięciu pozostało trzydzieści sześć punktów. W dalszej pracy przedłożone nadużycia zredegowano w dziewięć kanonów i przedstawiono do akceptacji: kanony te nie znalazły jednak uznania ojców. Wydaje się, że słusznie bowiem po pominięciu konkretnych nadużyć, kanony stały się ogólne i chyba powtarzały rzeczy oczywiste⁵.

Prace Soboru zmierzały do końca, nie było już czasu na zajmowanie się reformą liturgii, dlatego na dwudziestej piątej sesji dnia 4 grudnia 1563 roku zamykającej obrady, Ojcowie soborowi postanowili reformę mszału i brewiarza powierzyć papieżowi. Ramy reformy zostały jednak nakreślone: nowy mszał powinien prowadzić do ujednoczenia liturgii mszalnej w całym Kościele, należy jednak pozwolić na zachowanie własnej tradycji liturgicznej Kościołom lokalnym i zakonom. Nie należy wprowadzać do liturgii nowości, ale powrócić do wcześniejszej tradycji Kurii Rzymskiej, należy usunąć z liturgii nadużycia i późniejsze dodatki.

Papież Pius IV (1559-1565) powołał w 1564 roku komisję do przeprowadzenia reformy brewiarza i mszału, papież Pius V (1565-1572) zmodyfikował jej skład. Niewiele wiemy o jej pracy, która trwała sześć lat. Komisja miała do dyspozycji Sakramentarz Gregoriański przesłany do Trydentu już w 1563 roku przez kard. Karola Boromeusza, później zaś inne księgi Biblioteki Watykańskiej udostępnione przez kard. G. Sirleto jej kustosza i członka komisji. Zachowany mszał z poprawkami kardynała i kilka innych źródeł pozwalają poznać zamierzenia komisji. Komisja dążyła do uzgodnienia mszału z brewiarzem, zmniejszenia ilości świąt w kalendarzu i Mszy wotywnych. Chciano znów przywrócić znaczenie niedziel, świąt i okresów liturgicznych w roku liturgicznym. Usunąć wszystkie nowe prefacje i sekwencje, poprawić teksty biblijne według wulgaty, jaśniej zredegować rubryki. W rezultacie Komisja nie stworzyła nowego mszału, ale poprawiła i dostosowała do aktualnych potrzeb Mszał Kurii Rzymskiej, wiele razy wydawany po 1474 roku. Papież Pius V bullą *Quo primum* 14 lipca 1570 roku ogłosił Mszał, który miał odtąd obowiązywać przy sprawowaniu Eucharystii w całym Koście-

⁵ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie, dz. cyt.*, 256-261; *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, opracowanie: A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, 185-195 ; 631-635.

le obrządku rzymskiego. W roku 1570 ukazały się trzy różne wydania Mszału: dwa w formacie in folio i jedno w formacie mniejszym. Dwa pierwsze ukazały się w Rzymie i w Wenecji, trzecie przeznaczone dla szerszego użytku we wspólnotach i parafiach, zostało wydane w Rzymie. W tych trzech wydaniach znajdujemy czasem różne warianty oraz błędy, spowodowane pośpiechem. W 1571 roku ukazały się liczne inne wydania poprawione: dzieło Piusa V i jego doradców zostało w nich doprowadzone do końca⁶.

Nowy Mszał otwiera bulla Piusa V. Według słów bulli Mszał w swej treści i w obrzędach powraca do *tradycji ojców*, zaś przy jego opracowaniu sięgnięto do *starych uznanych autorów*, jak również do starożytnych ksiąg liturgicznych przechowywanych w Bibliotece Watykańskiej. Członkowie komisji rzeczywiście sięgnęli do starych i uznanych autorów, ale księgi przechowywane wtedy w Bibliotece Watykańskiej nie pozwoliły im cofnąć się dalej niż do tekstów średniowiecznych. Rozwój badań nad dawną liturgią i nad starymi sakramentarzami rzymskimi przyszedł po ogłoszeniu Mszału. Papież Pius V postanowił też, iż do wydanego Mszału nikt nie może niczego dodawać, niczego z niego usuwać i niczego w nim zmieniać. Mszał miał być w ten sposób księgą prowadzącą do ujednolicenia liturgii oraz księgą niezmienną. Postanowienie Papieża miało charakter dyscyplinarny, zrozumiały w ówczesnej sytuacji Kościoła żyjącego w świecie subiektywizmu i samowoli.

Ritus servandus in celebratione Missarum: zawiera bardzo dokładny opis obrzędów Mszy św., który niegdyś znajdował się w *Ordines Romani*. Przy opracowaniu tych rubryk oparto się na *Ordo Missae* opracowanym przez J. Burcharda i wydanym w ostatecznej formie w 1502 roku. Zamieszczone w drukowanych mszałach, było już znane w Kościele. Opis obrzędów skoncentrowany jest na kapłanie celebrującym Mszę św. Opis liturgii jest bardzo dokładny, nie podaje jednak uzasadnienia i znaczenia obrzędów, są to czyste rubryki. Celebrans ma dobrze znać gesty, słowa i obrzędy oraz dokładnie je wykonać.

De defectibus Missae: zostały tutaj omówione problemy związane z materią Eucharystii (chleb, wino), formą (wypowiadane słowa), z przygotowaniem celebransa. W przepisach tych przebiega troska o ważność sprawowanej Eucharystii i godność celebracji.

Kalendarz: odnowiony po soborze Trydenckim. W kalendarzu tym zmniejszono znacząco wspomnienia świętych, pozostawiono w nim około 160 dni wolnych, co pozwalało na przywrócenie znaczenia niedzieli i dni zwykłych, zwłaszcza w Wielkim Poście.

Proprium de Tempore zachowuje dotychczasowy schemat: po Wigilii Paschalnej zostaje przerwane przez *Ordinarium Missae* i dalej kontynuowane od Niedzieli Zmartwychwstania do XXIV niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego.

Ordinarium Missae: podobnie jak *Ritus servandus*, z małymi zmianami, powtarza *Ordo Missae* J. Burcharda. W ten sposób „Msza cicha” powstała na dworze papieskim stała się formą liturgii sprawowanej w całym Kościele, została też dostosowana do uroczystej celebracji (*Missa solemnis*). Wiedząc o tym rozumiemy, dlaczego odnowione *Ordo* nie zwraca uwagi na udział wspólnoty, ale koncentruje się na obrzędach. W odnowionym Mszale bardzo ograniczono ilość prefacji, zostało ich tylko jednaście. Po-

⁶ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie, dz. cyt.*, 261-262; M. SODI, "Il Missale Romanum", *art. cyt.*, 63-65.

dobno postąpiono z sekwencjami: z wielkiej ich liczby zachowano tylko sekwencję na Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego, Boże Ciało i żalobną *Dies irae*.

Sanctorale rozpoczyna się wigilią apostoła Andrzeja (30 listopada) i kończy wspomnieniem św. Katarzyny (25 listopada). Uporządkowano również *Commune Sanctorum*. Z wielu dotychczasowych tekstów wybrano pełne formularze dla różnych kategorii świętych. Tutaj też znajduje się formularz na poświęcenie kościoła.

W dalszej kolejności zostały zamieszczone Msze wotywny, których odprawianie ograniczono do dni powszednich. Z dotychczasowej, dużej liczby wotyw, utrzymano tylko jedną serię, msze wotywny przeznaczone na poszczególne dni tygodnia oraz jeszcze dziesięć wotyw odprawianych w różnych potrzebach Kościoła i wiernych. Pominęto wotywy, które mogły przypominać przesady czy zabobony.

Msze za zmarłych zostały również uporządkowane: mogły być celebrowane w każdy dzień powszedni. Dodano również różne oracje za zmarłych.

Na końcu Mszału zamieszczono niektóre błogosławieństwa np. niedzielne poświęcenie wody. Dodajmy jeszcze, że w całym Mszału wprowadzono drobne poprawki w tekstach biblijnych i oracjach.

Mszał Piusa V tak odnowiony spełnił oczekiwania zgłaszane od dawna, stał się normą dla sprawowania liturgii w Kościele rzymsko-katolickim na całe czterysta lat⁷.

4. Dalsze dzieje Mszału Piusa V

Papież Pius V w bulli wprowadzającej nowy mszał zezwalał na zachowanie własnych ksiąg mszalnych tym Kościołom, które posiadały tradycję starszą niż 200 lat, zatem nie dotkniętą powstającymi później ruchami reformatorskimi. W Italii została zatem zachowana liturgia ambrożyjska, ale także zreformowana za czasów Karola Boremeusza. Ryt akwilejski, już zromanizowany, mógłby zostać utrzymany, ale nie zdołano wydać, być może z braku pieniędzy, własnych ksiąg liturgicznych. Przyjęto rzymski brewiarz oraz mszał i tak już pozostało: synod prowincjonalny z 1596 roku to zatwierdził. Własną liturgię zachowały mozarabskie kościoły w Toledo i Salamance oraz diecezja Braga. Własną tradycję liturgiczną zachowały stare zakony: karmelici, kartuzi, premonstratensi oraz niektórzy kanonicy regularni. Z zakonów żebrzących pozostali wierni swej tradycji dominikanie, franciszkanie od początku przyjmowali liturgię Kurii Rzymskiej. Nowe zakony teatyni, jezuiti i inne zostały zobowiązane do przyjęcia Mszału Piusa V i to uczyniły.

Przyjęcie nowego Mszału w Europie przedstawiało się różnie. We Włoszech, Hiszpanii, Portugalii, w Niderlandach, Belgii, Austrii, na Węgrzech i w Polsce mszał przyjęto od razu. W Niemczech i w Szwajcarii niektóre Kościoły utrzymywały swoje własne tradycje np. Trewir, Moguncja, Konstancja, Würzburg, Works i Speer. Kolonia aż do 1791, a Münster do 1865 roku. Własne stare lub na nowo opracowane i drukowane mszały poprawiono według mszału rzymskiego, zanim całkowicie ten mszał Piusa V przyjęto. Duże znaczenie miało przyjęcie mszału przez Hiszpanię i Portugalię: w no-

⁷ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 262-264; M. SODI, "Il Missale Romanum", *art. cyt.*, 66n.

woodkrytych i misyjnych krajach obu Ameryk oraz Dalekiego Wschodu posługiwano się tym potrydenckim mszałem, stawał się on księgą liturgiczną o światowym zasięgu⁸.

W sytuacji szczególnej znalazła się Francja, w której doszedł do głosu gallikanizm oraz jansenizm. Francja podkreśla swoją niezależność wobec Stolicy Świętej, dekrety Rzymu zyskują ważność dopiero po potwierdzeniu przez władzę cywilną. Klimat taki nie sprzyja przyjęciu przez Francję mszału Piusa V. Dopiero w latach osiemdziesiątych XVI wieku różne synody prowincjalne podejmują decyzje o reformie własnych ksiąg liturgicznych według rzymskiej liturgii i wskazań Piusa V: zatem nie chodzi o proste przyjęcie ksiąg potrydenckich. Księgi przyjęły tylko niektóre diecezje, które nie mogły czy nie chciały wydawać pieniędzy na własne księgi. W XVII wieku ukazują się we Francji własne rytuały, brewiarze i mszały. W tym klimacie ukazał się znany Mszał Paryski w 1738 roku. Wszystko to prowadziło do wielkiej różnorodności w liturgii. W coraz większej ilości diecezji ukazywały się nowe brewiarze i mszały, które odwoływały się do starych tradycji oraz zawierały nowotworzone teksty. Do Rewolucji Francuskiej około 80 na 139 francuskich diecezji posiadało własne mszały brewiarze, tylko 12 zachowało liturgię rzymską uporządkowaną po Soborze Trydenckim. Kapłani są pierwszymi „ofiarami” tej sytuacji: zatrzymywani, więzieni, torturowani nie są w stanie razem odmówić oficjum lub celebrować Mszę według wspólnego rytu. W 1798 roku, dziewięćset księży zebranych na pontonach w Rochefort i skazanych na śmierć męczeńską nie może wspólnie odmawiać brewiarza, bowiem ich brewiarze różnią się pomiędzy sobą. Konkordat zawarty w 1801 roku za Napoleona I postanawiał, że będzie w Kościele tylko jedna liturgia i jeden katechizm. W tym celu powołano komisję, która miała opracować nowe księgi obowiązujące wszystkie diecezje, ale prace komisji nie przyniosły rezultatu. We Francji nadal trwała różnorodność liturgii, jak przed rewolucją. Konkordat zmniejszył liczbę diecezji do 60: doszło teraz do tego, że niektórzy biskupi wizytując swoje diecezje musieli odprawiać liturgię według kilku rytów. W 1814 roku 22 z 60 diecezji zachowywały ryt rzymski: niestety, w nadchodzących latach wiele z nich odeszło od liturgii rzymskiej i przyjęła ryt gallikański. Po nowej reorganizacji diecezji w 1817 roku, w 1835 roku w 81 diecezjach francuskich istniało 21 różnych liturgii.

We Francji przyszedł jednak czas przyjęcia liturgii rzymskiej, stało się to w latach 1840-1875. Wielką w tym zasługę miał Prosper Guéranger, odnowiciel zakonu benedyktyńskiego po rewolucji, od 1837 roku pierwszy opat znanego klasztoru w Solesmes. Dzieła poświęcone liturgii pisane przez P. Guéranger oraz troska o liturgię w kierowanym przez niego opactwie wywarły szeroki wpływ na Kościół we Francji i zaczęły przynosić owoce. Zmienił się również klimat duchowy we Francji: dobiegał końca żywy przed tym gallikanizm, we Francji i w całej Europie chrześcijańskiej rozwijał się ruch ultramontański, który uznawał prymat rzymski i nawiązywał do rzymskiej tradycji. Zaczęto dostrzegać wartość i znaczenie jednej, wspólnej liturgii, właśnie tej rzymskiej. Ruch powrotu do liturgii rzymskiej zataczał coraz szersze kręgi, w jego zaś centrum stało opactwo w Solesmes⁹.

⁸ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 266-267.

⁹ Por. D. CROUAN, *Histoire et avenir de la liturgie romaine*, Paris 2001, 141-149; H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 270.

Mszał Piusa V pomimo pewnych opóźnień we wprowadzaniu go w życie, stał się punktem wyjścia wielkiego dzieła ujednoczenia liturgii mszalne w całym Kościele rzymsko-katolickim. Ofiarą na rzecz tej jedności było wyrzeczenie się przez Kościoły własnych tradycji liturgicznych. Jeden obowiązujący mszał nie pozwalał też na powstawanie nowych tradycji i zwyczajów. Przez czterysta lat język i obrzędy Mszy pozostawały niezmiennie. Głębokie zmiany w życiu społecznym, kulturalnym oraz religijnym nie znajdowały wyrazu w oficjalnej liturgii Kościoła, dochodziły do głosu w pobożności ludowej i w nabożeństwach. Zdawano sobie sprawę, że wprowadzenie odnowionego mszału jest początkiem starań o jedność liturgii, przewidywano przyszłe problemy i trudności, widziano potrzebę stałego czuwania nad liturgią. Papież Sykstus V (1585-1590) w 1588 roku, wraz z piętnastoma innymi Kongregacjami, powołał Kongregację Rytów. Nowa Kongregacja miała odąd czuwać nad liturgią w Kościele, rozwiązywać powstające wątpliwości, odpowiadać na kierowane pytania, udzielać dyspens i przywilejów. Kongregacja nie mogła jednak niczego zmieniać w ustalonych rubrykach i tekstach¹⁰.

Pomimo wydania nowego mszału i zarządzeń wychodzących z Rzymu, stary zwyczaj dostosowywania ksiąg liturgicznych do aktualnych potrzeb i upodobań czasu, nie zawarł od razu. Niektóre drukarnie wydawały nadal mszały z dawnymi tekstami czy rubrykami. Wraz z upływem czasu należało również dopracowywać wydanie Mszału Piusa V z 1570 roku. Papież Klemens VIII w 1604 roku ogłosił nowe wydanie: wprowadzono w nim konieczne poprawki, uściślono i rozszerzono rubryki. Kolejne wydanie mszału ukazało się za papieża Urbana VIII w 1634 roku: znów poprawiono rubryki, zamieszczono we wstępie niektóre dekrety Kongregacji, nakazano ściśle przestrzeganie rubryk. Do Mszału wprowadzano też nowe święta: do końca XVI wieku 13 świąt, w XVII wieku 49, w XVIII wieku 32, w pierwszej połowie XIX wieku 6 świąt. Papież Pius IX wprowadził 7 świąt, zaś Leon XIII zatwierdził 12 świąt.

Kolejne nowe wydanie mszału zostało przygotowane za papieża Piusa X i Benedykta XV, jego ogłoszenie opóźniło się z powodu śmierci Piusa X i wybuchu pierwszej wojny światowej. Nowy mszał, zawierający znaczne zmiany, ukazał się w 1920 roku. Zmiany dotyczyły głównie rubryk. Widać w nich troskę o przywrócenie niedzieli należnego jej miejsca, ograniczenie Mszy wotywnych i żałobnych w dni powszednie Wielkiego Postu, Adwentu, czy dni kwartalne. Wprowadzono nowe prefacje: o św. Józefie i żałobną. Dodajmy, że w 1952 roku dojdzie prefacja o Chrystusie Królu, a w 1928 o Sercu Jezusa. Benedykt XV (+1922) wprowadził pięć nowych świąt i zezwolił na odprawianie trzech Mszy w Dzień Zaduszny. Pius XI (+1939) ustanowił 11 nowych świąt, między innymi święto Chrystusa Króla w 1925 roku.

Papież Pius XII prowadził dzieło reformy liturgii, powołał nawet w tym celu w 1948 roku specjalną komisję, która miała zająć się także reformą mszału. Jako pierwszy krok tej reformy należy widzieć odnowę Liturgii Wigilii Paschalnej (1952) i Wielkiego Tygodnia (1955). W roku 1955 Papież wprowadził uproszczenie rubryk znosząc wiele wspomnień świętych, oktaw i wigilii. Uprzednio, w 1952 roku papież

¹⁰ Por. H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 267-268; B. NADOLSKI, *Kongregacja Rytów, Leksykon Liturgii*, dz. cyt., 675-676.

ogłosił szóste wydanie Mszału Rzymskiego, w którego tytule nie ma już imienia papieża Piusa V¹¹.

5. Mszał Rzymski 1962 roku

Prace papieży nad reformą liturgii, rozwijający się ruch liturgiczny, prowadziły do coraz większego zainteresowania liturgią i zapowiadały dalszą jej reformę. Tak się też się wkrótce stało. Papież Jan XXIII w 1960 roku ogłasza *Codex rubricarum*, który zastąpił dotychczasowe rubryki Mszału trydenckiego jak również przepisy wprowadzone przez Piusa X. W ten sposób papież wprowadził największe zmiany do Mszału Rzymskiego od czasu jego publikacji w 1570 roku. W *motu proprio* ogłaszającym nowy kodeks rubryk Jan XXIII pisze, że zapowiedziany Sobór podejmie generalną reformę liturgii, a tym samym określi postać odnowionego mszału. W 1962 roku ukazało się ostatnie typiczne wydanie Mszału Rzymskiego Piusa V, który służył Kościołowi przez czterysta lat. Przyjrzyjmy się temu wydaniu, które nadal jest używane w wielu wspólnotach tradycjonalistycznych¹².

Część wstępna Mszału zawiera dokumenty, nowe oraz dawne, zachowujące nadal swoją aktualność. Całość otwiera dekret Kongregacji Rytów zezwalający na druk księgi. Po dekreście, w nawiązaniu do poprzednich oficjalnych wydań, zostały zamieszczone bulle papieży: Piusa V (1570), Klemensa VIII (1604) i Urbana VIII (1634). Po bullach znajduje się list apostolski Jana XXIII *Rubricarum instructum* z dnia 25 lipca 1960 roku zatwierdzające nowe rubryki Brewiarza i Mszału.

Po Liście apostolskim znajdują się *Rubricae generales*, zwłaszcza te dotyczące Mszału (część trzecia). Omówione są w niej różne rodzaje Mszy i różne części Mszy: jest to obszerny i dokładny materiał. Dalej mamy pouczenie o roku liturgicznym i jego częściach oraz aktualny kalendarz liturgiczny. W dalszej kolejności mamy zamieszczone dokumenty pochodzące z reformy trydenckiej. *Ritus servandus in celebratione Missae i de defectibus in celebratione Missae occurrentibus*. Dodano jeszcze *Praeparatio ad Missam* i *Gratiarum actio post Missam* oraz cztery schematy dotyczące okadzenia darów i oltarza.

Proprium de tempore: zawiera zmiany wynikające ze zniesienia pewnych wigilii oraz oktaw. Widzimy to zwłaszcza w okresie Bożego Narodzenia: święto Rodziny Świętej obchodzone jest w niedzielę po Objawieniu, zaś 13 stycznia wspomnienie Chrztu Chrystusa. Mszał z 1962 roku po raz pierwszy wprowadza teksty odnawialnej liturgii Wigilii Paschalnej oraz Wielkiego Tygodnia. Mszał wprowadza już nazwę *tempus per annum*, ale nadal rozróżnia niedziele po Objawieniu i po Zesłaniu Ducha Świętego¹³.

¹¹ Por. P. JOUNEL, "L'evolution du Missel Romain de Pie IX à Jean XXIII", *Notitiae* 143-144 (1978), 246-258; H.B. MEYER, *Eucharistie*, dz. cyt., 268-269; M. SODI, "Il Missale Romanum", *art. cyt.*, 66-69.

¹² *Missale Romanum ex Decreto Ss. Concilii Tridentini restitutum, Summorum Pontificum cura recognitum*. Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1962; Por. M. SODI, "Il Missale Romanum", *art. cyt.*, 69-74.

¹³ Por. G. DI NAPOLI, "Il Proprium de tempore e l'anno liturgico nel Messale di Pio V", *Rivista Liturgica* 95(2008) nr 1, 79-89.

Ordo Missae: zamieszczone jest tak jak dawniej, po Mszy Wigilii Paschalnej. Obrzęd Mszy opisany jest bardzo dokładnie, w odpowiednich momentach liturgii podane są nuty pozwalające na śpiew określonych tekstów. Melodie prefacji podane są w tonie uroczystym i feriałnym. Prefacje czytane znajdują się po śpiewanych: znak, że prefacja przeznaczona jest do śpiewu. Msza kończy się jeszcze nadal odczytaniem Prologu Ewangelii św. Jana¹⁴.

Proprium Sanctorum: tradycyjnie rozpoczyna się świętami listopada, poczynając od dnia 29 i kończy dniem 26 listopada. Z tym działem Mszału łączy się *Commune Sanctorum*: zawarte są w nim formularze mszalne na wspomnienie różnych kategorii świętych. Mszał wymienia następujące kategorie: jeden lub wielu papieży, jeden męczennik, wielu męczenników, męczennicy, biskupi wyznawcy, doktorzy, wyznawcy nie biskupi, opaci, dziewice, nie dziewice. W poszczególnych kategoriach świętych mamy jeszcze zróżnicowane formularze. Do tego dochodzą Msze na poświęcenie kościoła, Msza wspólna na święta Matki Bożej i Msze o Matce Bożej w sobotę.

Msze wotywne: w stosunku do poprzedniego Mszału z 1570 roku, Mszał obecny porządkuje dotychczasowe wotywy. Rozróżnia Msze wotywne odnoszące się do tajemnic Pańskich oraz aniołów i świętych, porządkuje je według dni tygodnia. Podobnie jest z różnymi Mszami wotywnymi: na początku zamieszczono wotywy dotyczące Kościoła i jego posłannictwa, a potem wotywy odnoszące się do różnych sytuacji życia. Msze wotywne uzupełnia trzydzieści pięć formularzy orationes diversae¹⁵.

Msze za zmarłych: ta część Mszału zawiera formularz w dniu śmierci lub pogrzebu, w rocznicę śmierci oraz Mszę codzienną za zmarłych. Ponadto zostało zamieszczonych siedemnaście zestawów różnych oracji za zmarłych. Umieszczono też absolucję, wyjątek z rytuału, tak tę przy trumnie zmarłego jak też tę bez obecności ciała zmarłego¹⁶.

Na końcu Mszału znajduje się jeszcze *Proprium Sanctorum pro aliquibus locis*, poświęcenie wody do niedzielnego pokropienia wiernych, pewne śpiewy. Jest jeszcze dodatek zawierający pewne błogosławieństwa z rytuału rzymskiego oraz pontyfikatu¹⁷.

Długie są dzieje Mszału Rzymskiego Piusa V: wyrasta z tradycji liturgicznej średniowiecza, staje się po Soborze Trydenckim księgą całego Kościoła rzymskokatolickiego i przez czterysta lat używany jest przy sprawowaniu Eucharystii. Wydany ostatni raz w 1962 roku, dotrwał do wielkiej posoborowej reformy liturgii. Wszystko wskazywało na to, że po ogłoszeniu w 1970 roku Mszału Pawła VI stanie się już tylko księgą historyczną znaną jedynie znawcom liturgii. Życie pokazuje, że jest inaczej.

¹⁴ Por. C. CIBIEN, "L'Ordinarium Missae del Missale di Pio V", *Rivista Liturgica* 95(2008) nr 1, 108-118.

¹⁵ Por. P. TOMATIS, "Le messe votive del Messale di Pio V, specchio della devotio personale ed ecclesiale", *Rivista Liturgica*, 95(2008) nr 1, 133-141.

¹⁶ Por. M. BORBA, "Le Missae defunctorum nel Messale Romano del 1962-2002", *Rivista Liturgica* 95(2008) nr 1, 142-149.

¹⁷ Por. A. LAMERI, "Le benedictiones in appendice al Messale di Pio V", *Rivista Liturgica* 95(2008) nr 1, 150-154.

Przez całe lata używany nadal przez grupy przywiązane do dawnej tradycji, powrócił także do życia w Kościele wraz z pozwoleniem na sprawowanie nadal liturgii przedpo-
borowej. Motu proprio *Summarum Pontificum* idzie dalej: Mszał Piusa V uważany jest
teraz za nadzwyczajne wyrażenie *lex orandi* Kościoła. Dzieje Mszału Piusa V nie do-
biegły końca, nadal będzie księgą żywą i zapewne czeka go konieczna reforma mądrze
przeprowadzona.

QUATRO SECOLI DEL MISSALE DI PIO V

Riassunto

Il Messale di Pio V per quattro secoli ha caratterizzato la celebrazione eucaristica della Chiesa di rito romano. Il nostro studio presenta la sua storia. Il messale sorge dalla tradizione liturgica medievale, dopo il Concilio di Trento diventa il libro liturgico di tutta la Chiesa cattolica. Edito per l'ultima volta nel 1962 era usato fino alla grande riforma liturgica del Concilio Vaticano II. Con la pubblicazione del Messale di Paolo VI nel 1970, il Messale di Pio V non e' passato alla storia. Per tanti anni era usato nella liturgia da vari gruppi fedeli alla liturgia tridentina. Il Messale di Pio V e' tornato alla vita nella Chiesa con il permesso della celebrazione della liturgia tridentina nella Chiesa. Dopo il *motu proprio* "Summorum Pontificum" il Messale di Pio V diventa l'espressione straordinaria della *lex orandi* della Chiesa. La storia del Messale non e' finita percio' bisogna studiare la sua struttura ed il suo contenuto.